

WOJCIECH RAFAŁOWSKI

Uniwersytet Warszawski

INSTYTUCJONALIZACJA SYSTEMÓW PARTYJNYCH A KONSEKWENCJE ORDYNACJI WYBORCZYCH. ANALIZA PORÓWNAWCZA NA MATERIALE Z KRAJÓW POKOMUNISTYCZNYCH*

Party System Institutionalization and Consequences of Electoral Laws. Comparative Analysis Based on Materials from Post-Communist Countries

The paper discusses and analyses the link between party system institutionalization and the effects of electoral laws in post-communist countries. Empirical studies show that the occurrence and strength of the psychological and mechanical effects of electoral laws change as time passes since the fall of communism and party systems become more institutionalized. The psychological effect (strategic voting) does not occur in the first decade after the transition to democracy and the mechanical effect performs a primary role in reducing the party system complexity. In the second decade, strategic voting reveals its significance and the mechanical effect weakens.

WSTĘP

Liczba partii, struktura rywalizacji programowej oraz trwałość praktyk demokratycznej rywalizacji politycznej to trzy fundamentalne aspekty systemu partyjnego należące do centralnych tematów badań nauk o polityce¹. Zjawiska te słusznie są postrzegane jako

---

* Powstanie artykułu było możliwe dzięki wsparciu finansowemu projektu ERC Starting Grant: Public Goods through Private Eyes: Exploring Citizens' Attitudes to Public

współzależne, chociaż związki te rzadko są analizowane w sposób systematyczny. Co więcej, liczba partii czy ideologiczna kompozycja sceny politycznej są traktowane jako wskaźniki instytucjonalizacji systemu partyjnego, co przyczynia się do pogłębienia pojęciowego zamętu, a nie ułatwia zrozumienia zależności między tymi zmiennymi.

W artykule tym poddano analizie związki instytucjonalizacji jako osobnego fenomenu z konsekwencjami systemów wyborczych dla liczby ugrupowań w systemie partyjnym. Wpływ kontekstu na relacje między systemem wyborczym a liczbą partii to problem nienowowy i często podnoszony w literaturze naukowej². Celem artykułu jest nie tylko konceptualne uporządkowanie problematyki relacji między fragmentacją a instytucjonalizacją systemów partyjnych, ale także systematyczne zastosowanie ilościowych metod porównawczych do zbadania związków między tymi zmiennymi z wykorzystaniem danych z krajów pokomunistycznych.

INSTYTUCJONALIZACJA A FRAGMENTACJA

Pojęcie instytucjonalizacji „[...] odnosi się do procesu, w którym pewna praktyka albo organizacja staje się powszechnie uznana i rozpoznawana, a nawet powszechnie akceptowana. Aktorzy budują oczekiwania, orientacje i zachowania bazujące na przesłance, że ta praktyka lub organizacja będzie trwać w przewidywalnej przyszłości. W polityce instytucjonalizacja oznacza, że aktorzy polityczni mają jasne i stabilne oczekiwania związane z zachowaniami innych aktorów”³.

Przytoczona definicja powstała dzięki badaniom formowania się systemów partyjnych w okresie trzeciej fali demokratyzacji⁴ na przy-

---

Goods and the State in Central Eastern Europe nr 240830. Za cenne wskazówki metodologiczne autor dziękuje dr. Maciejowi Góreckiemu.

¹ J. Blondel, *Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies*, „Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique” 1968, nr 1(2); G. Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge – London – New York – Melbourne 1976.

² R.G. Moser, E. Scheiner, *Electoral Systems and Political Context. How the Effect of Rules Vary across New and Established Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge 2012.

³ S.P. Mainwaring, M. Torcal, *Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization*, w: R.S. Katz, W. Crotty (eds.), *Handbook of Party Politics*, Sage Publication Ltd, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore – Washington D.C. 2006, s. 206.

⁴ S. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, przeł. Andrzej Dziurdziuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

kładzie Brazylii przeprowadzonych przez Scotta P. Mainwaringa⁵. Podobną w swej istocie posługują się Jon Elster i współautorzy⁶. W ich ujęciu norma zinstytucjonalizowana to taka, która w sytuacji konfliktu nie jest przedmiotem kontrowersji. O niskim stopniu instytucjonalizacji normy może świadczyć fakt podejmowania dyskusji nie tylko o pewnym problemie, ale także o sposobie jego procedowania – spór o sposób podejmowania decyzji. Proces ten może sięgać coraz wyższych poziomów i przybierać formę *regressus ad infinitum*⁷. Wyróżniają oni wertykalny i horyzontalny wymiar instytucjonalizacji. W sensie wertykalnym system jest skonsolidowany, gdy każda decyzja aktora jest zakorzeniona w regułach wyższego rzędu. Horyzontalna instytucjonalizacja polega na tym, że poszczególne dziedziny podejmowania decyzji istnieją w ramach odseparowanych pól, tj. zasoby przesądzające o pozycji w procesie decyzyjnym w jednej sferze nie przekładają się na przewagę w innej.

Sama koncepcja instytucjonalizacji systemu partyjnego nie jest nowa, można ją odnaleźć już w pismach Giovanniego Sartoriego. Pojęcie to służyło przede wszystkim do wykluczania z analizy porównawczej scen politycznych krajów o niewystarczającym poziomie instytucjonalizacji. Tam, gdzie nie ma uchwytnych wzorów interakcji między aktorami, nie ma też systemu partyjnego, więc nie ma też czego badać. Na tej podstawie zrezygnowano z analizowania relacji między aktorami sceny politycznej m.in. w Brazylii i Kolumbii. Mainwaring⁸ sprzeciwia się takiemu podejściu, uważając, że instytucjonalizację należy uwzględniać jako osobny aspekt analiz. Podstawową konsekwencją słabej instytucjonalizacji partii jest problematyczna rozliczalność ugrupowań za prowadzoną przez nie politykę. Jeżeli partii nie można odsunąć od władzy, bo już nie istnieje, a zarazem jej byli funkcjonariusze działają pod innym szyldem, to utrudnia to atrybucję odpowiedzialności za stan państwa i podważa możliwość rozliczenia władzy przez obywateli w procesie wyborczym. Może to sprzyjać populistom głoszącym hasła antypartyjne, takim jak Juan Péron czy Hugo Chávez⁹.

---

⁵ S.P. Mainwaring, *Rethinking Party System in the Third Wave of Democratization. The Case of Brazil*, Stanford University Press, Stanford, CA 1999.

⁶ J. Elster, C. Offe, U.K. Preuss, F.k Boenker, U. Goetting, F.W. Rueb, *Institutional Design in Post-communist Societies. Rebuilding The Ship at Sea*, Cambridge University Press, Cambridge 1998, s. 27.

⁷ *Ibidem*, s. 27–31.

⁸ S.P. Mainwaring, *op. cit.*, s. 24.

⁹ S.P. Mainwaring, M. Torcal, *op. cit.*, s. 204–205.

Mainwaring wyróżnia cztery aspekty instytucjonalizacji systemów partyjnych. Stabilność oznacza, że na scenie politycznej obecni są stale ci sami aktorzy i pełnią w nich podobne role – partie duże nie stają się gwałtownie ugrupowaniami marginalnymi, a dawniej małe nie zdobywają większości. Drugi aspekt to zakorzenienie partii w społeczeństwie – w ujęciu Mainwaringa¹⁰ nie idzie tu o zgromadzenie przez ugrupowania znacznej bazy członkowskiej, gdyż era partii masowych najprawdopodobniej bezpowrotnie minęła. Aspekt ten rozumie się jako istnienie trwałych wzorów zachowań wyborczych, pewnych podziałów społecznych, które wyjaśniają poparcie dla poszczególnych partii. Stabilne postawy elektoratu są powiązane z przewidywalnością na scenie politycznej – ludzie zapewniają elekcje określonej zestawowi partii politycznych.

Trzecim aspektem instytucjonalizacji jest legitymizacja partii. O ile często podkreśla się niezbędność partii politycznych dla demokratycznego życia politycznego, to pogląd ten nie musi być podzielany przez obywateli. Zwłaszcza w krajach pokomunistycznych, gdzie rządy „partii” kojarzą się albo z partią komunistyczną, albo z „partijnictwem” i kłótniami, wielu obywateli może nie uważać partii za podmioty właściwe do reprezentowania ich politycznych interesów. Nastrojom antypartyjnym sprzyjać też będzie niestabilność samej sceny politycznej. Częste zmiany aktorów sprawiają, że ugrupowania nie mają czasu zbudować swojej marki i autorytetu, który mógłby wynikać choćby z długotrwałego istnienia na scenie politycznej.

Czwartym aspektem instytucjonalizacji jest autonomia organizacji partyjnej. Jeżeli ugrupowanie w swojej działalności polega przede wszystkim na osobie twórcy-lidera, jego osobistym autorytecie i kontaktach, to partia jest słabo zinstytucjonalizowana. Świadectwem postępu w tym zakresie może być zwiększenie roli formalnych gremiów kolektywnych w zarządzaniu partią oraz istnienie ugrupowania pomimo upływu lat i zmian liderów.

Istnieją rozmaite ujęcia instytucjonalizacji systemów partyjnych, na których referowanie brak tu miejscach. Ich użyteczny przegląd prezentuje Casal Bértoa¹¹. W dalszych analizach wykorzystuję ujęcie Mainwaringa, który zwraca uwagę przede wszystkim na społeczne zakorzenienie systemu partyjnego, gdyż badane są tu zjawiska spoza

---

¹⁰ S.P. Mainwaring, *op. cit.*, s. 26.

¹¹ C.F. Bértoa, *Party Systems and Cleavage Structures Revisited: A Sociological Explanation of Party System Institutionalization in East Central Europe*, „Party Politics” 2012, online: DOI: 10.1177/1354068811436042, s. 2–5.

poziomu wyborczego. W jego ślady idzie także Radosław Markowski¹², analizując polski system partyjny po wyborach 1997 roku. Wskazuje on, że instytucjonalizacja jest procesem dokonującym się w sposób nieliniowy, więc upływ czasu od tranzycji nie jest idealnym wskaźnikiem.

Chwiejność wyborcza jest właściwie jedynym ilościowym parametrem opisu instytucjonalizacji systemów partyjnych. Pozostałe wymiary tego zjawiska mają raczej charakter jakościowy i trudno poddają się kwantyfikacji. Bada się stabilność wzorców rywalizacji, percepcję partii przez obywateli i elity, afiliacje partyjne elektoratu oraz znaczenie struktur organizacyjnych¹³. Wśród wskaźników instytucjonalizacji Markowski¹⁴ wymienia także ogólne poparcie obywateli dla demokratycznych procedur oraz fragmentację systemu partyjnego.

Niski poziom instytucjonalizacji to też brak stabilnych wzorów powiązania struktury społecznej z zachowaniami wyborczymi. Z tego względu problematyczne staje się wykorzystanie teorii podziałów socjopolitycznych do wyjaśniania systemów partyjnych powstałych w III fali demokracji¹⁵.

Fragmentację systemu partyjnego definiuje się jako liczbę partii w systemie ważoną ich relatywną wielkością wyrażoną zwykle procentem uzyskanych głosów lub mandatów. Koncepcja ta nie uwzględnia żadnych innych charakterystyk partii, takich jak ich wzajemna bliskość, rozlokowanie w przestrzeni ideologicznej czy rola w formowaniu gabinetu. Fragmentacja ma kluczowe znaczenie dla trwałości rządów oraz całokształtu rywalizacji politycznej.

Pomiar fragmentacji systemów partyjnych opiera się na przyporządkowaniu głosów i mandatów parlamentarnych do partii politycznych. W badaniach porównawczych najpowszechniej stosowaną syntetyczną miarą fragmentacji jest efektywna liczba partii w wyborach (ELPW) lub w parlamencie (ELPP). Parametry te definiuje następująca formuła:

---

¹² R. Markowski, *Polski system partyjny po wyborach 1997 roku – instytucjonalizacja czy wichrowatość*, „Studia Polityczne” 1999, nr 9.

¹³ Por. R. Markowski, *Party System Institutionalization in New Democracies: Poland – A Trend-Setter with no Followers*, w: P.G. Lewis (ed.), *Party Development and Democratic Change in Post-communist Europe. The First Decade*, Frank Cass, London – Portland, OR 2001, s. 56–65; K. Stoner-Weiss, *The Limited Reach of Russia’s Party System: Underinstitutionalization in Dual Transitions*, „Politics & Society” 2001, nr 29(3), s. 389–393.

¹⁴ R. Markowski, *op. cit.*, s. 12–13.

¹⁵ S.P. Mainwaring, *op. cit.*, s. 41–54.

$$ELP = \frac{1}{\sum_{i=1}^k P_i^2}$$

gdzie ELP to efektywna liczba partii, k – liczba partii, a P_i^2 oznacza kwadrat procentu głosów lub mandatów i -tej partii¹⁶.

EFEKTY ORDYNACJI WYBORCZYCH A INSTYTUCJONALIZACJA

Problematyka konsekwencji systemów wyborczych również należy do centralnych zagadnień nauk politycznych. Przez dekady trwała rywalizacja między paradygmatem politologicznym, koncentrującym się na instytucjach politycznych, oraz socjologicznym, który ujmował kompozycję systemu partyjnego jako emanację podziałów społecznych¹⁷. Obecnie w badaniach empirycznych utrwaliło się podejście interakcyjne uwzględniające obie te grupy czynników, a także wskazujące na ich istotne współzależności, bowiem zakres, w jakim podziały społeczne ujawniają się na poziomie parlamentu, zależy od permisywności systemu wyborczego. Innymi słowy, im słabsze wymogi związane z minimalną liczbą głosów niezbędną do uzyskania mandatu stawia ordynacja, tym więcej partii zdobywa miejsca w izbie.

Chociaż takie ujęcie problematyki jest stosunkowo nowe¹⁸, to konceptualizację mechanizmów odpowiedzialnych za związek liczby partii i ordynacji wyborczej przedstawił już Maurice Duverger¹⁹. Nadal są uznawane i dyskutowane jego najślynniejsze twierdzenia, czyli tzw. prawa Duvergera mówiące, że system większości względnej sprzyja dwupartyjności, a proporcjonalny – wielopartyjnej konfiguracji sceny politycznej²⁰. Współcześnie jednak mówi się raczej o roz-

¹⁶ Por. M. Laakso, R. Taagepera, *Effective Number of Parties: A Measure with Applications to West Europe*, „Comparative Political Studies” 1979, nr 12.

¹⁷ Por. B. Geys, *District Magnitude, Social Heterogeneity and Local Party System Fragmentation*, „Party Politics” 2006, nr 12; G.W. Cox, *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 10–12, 19–27.

¹⁸ P.C. Ordeshook, O.V. Shvetsova, *Ethnic Heterogeneity, District Magnitude, and the Number of Parties*, „American Journal of Political Science” 1994, nr 38(1); O. Amorim Neto, G.W. Cox, *Electoral Institutions, Cleavage Structures, and the Number of Parties*, „American Journal of Political Science” 1997, nr 41 (1).

¹⁹ M. Duverger, *Les Partis Politique*, Librairie Armand Colin, Paris 1954.

²⁰ W.R. Clark, M. Golder, *Rehabilitating Duverger's Theory. Testing the Mechanical and Strategic Modifying Effects of Electoral Laws*, „Comparative Political Studies” 2009, nr 39(6); M. Duverger, *Duverger's Law: Forty Years Later*, w: B. Grofman, A. Lijphart (eds.), *Electoral Laws and Their Political Consequences*, Agathon Press, New York 2003.

miarach okręgów wyborczych, które decydują o permisywności ordynacji. Im większe okręgi, tym większe szanse na uzyskanie mandatu przez małe partie, a więc i w rezultacie większa fragmentacja systemu partyjnego.

Mechanizm tej zależności wynika z dwóch efektów: psychologicznego i mechanicznego. Ten drugi związany jest z deformacją dystrybucji mandatów w stosunku do proporcji wynikających z rozkładu głosów uzyskanych przez partie polityczne. Małe ugrupowania albo nie przekraczają minimalnego progu reprezentacji wynikającego z wielkości okręgów wyborczych, albo uzyskują w sposób systematyczny mniej mandatów niż wynikałoby to z prostej proporcji.

Efekt psychologiczny wynika z kolei z antycypacji przez wyborców i partie mechanicznych konsekwencji ordynacji wyborczych. Głosujący rezygnują z poparcia małych ugrupowań na rzecz większych – głosują strategicznie w taki sposób, aby ich głosy nie zostały „zmarnowane” na partie, które nie mają szansy na mandaty i wspierają większe ugrupowania, aby uniknąć zwycięstwa tych, których najbardziej nie lubią. Pod wpływem restrykcyjnych systemów wyborczych małe partie mogą wycofywać się z udziału w elekcji na rzecz większych aktorów lub umieszczać swoich kandydatów na listach tych partii.

Aby opisany proces przenoszenia głosów mógł się dokonać, konieczne jest spełnienie kilku warunków²¹. Po pierwsze, wynik wyborów nie powinien wydawać się przesadzony. Jeżeli jedna partia ma miażdżącą przewagę, to zwolennicy mniejszych ugrupowań nie będą zmotywowani do jakichkolwiek zmian swojego zachowania przy urnie, bo takie działanie i tak nie miałoby wpływu na wynik wyborów. Mogą więc głosować szczerze z nadzieją, że pomagają w ten sposób ulubionej partii przetrwać i inwestują w jej przyszły, potencjalny sukces. Drugi warunek jest związany ze strukturą preferencji wyborców partii i kandydatów, którzy nie mają szans na mandaty. Nie powinni bowiem być oni indyferentni wobec wszystkich kandydatów poza najwyżej preferowanym. Jeśli taka indyferencja występuje (wszyscy kandydaci oprócz najbardziej preferowanego są jednakowo „źli”), to głosowanie strategiczne nie ma sensu. Nie działa wtedy logika wyboru „mniejszego zła”. Po trzecie, głosowanie strategiczne (i tym samym występowanie efektu psychologicznego) zależy od krótkoterminowej instrumentalności działania wyborców, tzn. ich zorientowania

---

²¹ G.W. Cox, *op. cit.*, s. 76–80.

na wynik konkretnej elekcji. Jeśli głosują raczej z myślą o ekspresji swoich poglądów i inwestowaniu w partię, która być może dopiero w przyszłości odniesie sukces, to nie będą głosować strategicznie. Czwarty warunek to istnienie wspólnej społecznej wiedzy o przewidywanych wynikach wyborów, która stanowi źródło informacji o tym, które partie nie mają szans na mandaty, więc ich elektoraty powinny rozważyć strategiczne poparcie innego ugrupowania w celu uniknięcia „zmarowania” głosu.

Kiedy można się spodziewać, że przynajmniej niektóre z wymienionych warunków nie będą spełnione? W demokratycznych krajach pokomunistycznych duża niestabilność systemów partyjnych sprawia, że wystąpienie pogwałcenia warunku pierwszego jest mało prawdopodobne. Warunek trzeci jest trudny do operacjonalizacji i analizy za pomocą wykorzystywanych w tym artykule danych z poziomu makro. Można bezpiecznie przyjąć, że zawsze część wyborców jest nastawiona na ekspresję preferencji, a nie na sukces partii, więc nie będzie się angażować w głosowanie strategiczne. Trudno wskazać czynniki, które mogłyby wpływać na rozpowszechnienie tego rodzaju postaw.

Dla badanych systemów partyjnych w krajach pokomunistycznych mogą mieć znaczenie warunki drugi i czwarty. Istnienie wspólnej wiedzy jest zdeterminowane przez wiarygodność mediów i publikowanych przez nie wyników przedwyborczych sondaży, a te z kolei przez jakość demokracji badanych krajów wynikającą między innymi z dziedzictwa komunistycznego. Struktura preferencji wyborców i kwestia indyferencji między kandydatami spoza pierwszej pozycji w hierarchii wynika nie tylko z osobistych przekonań poszczególnych osób. Można ją wiązać z dominującym typem związków między elektoratem a elitami politycznymi²². Jeśli relacje te oparte są na ideologii, to uszeregowanie partii i kandydatów ze względu na to, w jakim stopniu ich programy są zbieżne z przekonaniem wyborcy, jest stosunkowo proste. Inaczej dzieje się, gdy związki te są oparte na układzie patron–klient. Wtedy istnieje tylko jeden preferowany kandydat – ten, z którym wyborca pozostaje w relacji paternalistycznej zależności. Wszyscy pozostali kandydaci są postrzegani jako w jednakowym stopniu „gorsi”. Podobne konsekwencje mają związki charyzmatyczne. Tam o przywiązaniu wyborcy decyduje komponent afektywny. Reasumując: na spełnienie warunków niezbędnych do występowania

---

²² Por. H. Kitschelt, *Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities*, „Comparative Political Studies” 2000, nr 33 (6/7).

efektu psychologicznego systemu wyborczego pozytywny wpływ powinna mieć instytucjonalizacja systemu partyjnego.

W artykule tym za podstawowy cel przyjęto sprawdzenie hipotezy, że efekt psychologiczny jest silniejszy w warunkach lepszej instytucjonalizacji systemu partyjnego. Przy niskiej instytucjonalizacji nie istnieją wiarygodne źródła informacji o przewidywanych preferencjach elektoratu. Wynika to nie tylko z braku dobrych pracowni badań społecznych, ale zmienności samych preferencji. Słaba instytucjonalizacja partii politycznych powoduje, że głównymi aktorami są polityczne osobowości – liderzy na poziomie krajowym, ale także lokalni działacze, których popularność wynika z osobistych powiązań z wyborcami. Nie mają znaczenia programy i ideologie, które pozwalałyby uszeregować kandydatów na kontinuum od najbliższych przekonaniom wyborcy aż po tych bardziej odległych. Osobiste związki kandydata i wyborcy, oparte na charyzmie i klientelistycznej obietnicy dostarczania bezpośrednich korzyści w zamian za głosy, wykluczają głosowanie strategiczne. Każdy kandydat, inny niż pozostający z wyborcą w opisanym związku, jest tak samo niedobry, więc nie działa tu logika wyboru „mniejszego zła”.

Ponadto w krajach, gdzie demokracja wcześniej nie funkcjonowała, głosujący nie mają doświadczenia udziału w konkurencyjnych wyborach, a co za tym idzie brak im wiedzy o konsekwencjach systemów wyborczych. Taka wiedza powstaje w wyniku doświadczenia głosowania w przeszłości na partie, które uzyskały zbyt mało głosów, aby przekroczyć próg reprezentacji (wynikający zarówno z klauzuli zaporowej, jak i z wielkości okręgów wyborczych), bowiem dokładne zrozumienie algorytmów ordynacji na podstawie jej opisu pozostaje poza zasięgiem większości elektoratu.

Weryfikowana hipoteza głosi, że efekt psychologiczny systemu wyborczego nie występuje, gdy system partyjny jest słabo zinstytucjonalizowany. Wtedy też zasadnicze znaczenie dla formowania systemu partyjnego ma efekt mechaniczny. Wraz ze wzrostem instytucjonalizacji ujawnia się tendencja wyborców do głosowania strategicznego, a efekt mechaniczny traci na sile.

W prezentowanych niżej analizach pominięto wpływ rozmaitych zmiennych wpływających na zachowania wyborcze, a przez to także na poziom fragmentacji systemu partyjnego, takich jak dynamika rozwoju gospodarczego²³, personalizacja polityki związana z wy-

---

²³ M. Coppedge, *District Magnitude, Economic Performance, and Party-System Fragmentation in Five Latin American Countries*, „Comparative Political Studies” 1997, nr 30(2).

borami prezydenckimi²⁴, rozmaite cechy elektoratu²⁵, frekwencja²⁶ czy liczba ludności²⁷. Nie zamieszczono także odniesień do alternatywnych w stosunku do podziałów etnicznych sposobów operacjonalizacji podziałów socjopolitycznych oraz nie problematyzowano tej koncepcji²⁸. Stoję na stanowisku, że kwestie te nie są kluczowe dla zbadania relacji między instytucjonalizacją a fragmentacją systemu partyjnego.

DANE I ICH KODOWANIE

W celu przeprowadzenia analiz empirycznych przygotowano zbiór zawierający dane o 120 wyborach parlamentarnych w 23 krajach pokomunistycznych (por. Aneks). Ten region geopolityczny został wybrany ze względu na jego szczególny charakter. Instytucjonalizacja systemów partyjnych w Europie Zachodniej jest procesem o trudnych do uchwyceniu początkach, których należy szukać jeszcze w czasach monarchii feudalnych. W przypadku krajów pokomunistycznych relatywnie łatwo jest wskazać moment narodzin systemu partyjnego – jest nim upadek komunizmu i pierwsze konkurencyjne wybory.

Do konstrukcji zbioru danych wykorzystano ogólnodostępne źródła. Wartości zmiennej zależnej pobrano z Comparative Political DataSet II²⁹. Podziały społeczne reprezentowane są za pomocą indeksów frakcjonalizacji etnicznej, których wartości dla krajów pokomunistycznych opublikowali Nauro Campos i Vitaliy Kuzeyev³⁰. Dla zdecydowanej większości krajów pokomunistycznych podają oni trzy wartości indeksów zróżnicowania społecznego: średnie dla lat 1989–1993, 1994–1998 oraz 1999–2002. Wobec braku lepszego przybliżenia dla roku 2003 i następnych skopiowano wartości z okresu

²⁴ M. Golder, *Presidential Coattails and Legislative Fragmentation*, „American Journal of Political Science” 2006, nr 50(1).

²⁵ J. Raciborski, *Polskie wybory. Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego 1989–1995*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1997.

²⁶ S. Coleman, *Dynamics in the Fragmentation of Political Party Systems*, „Quality & Quantity” 1995, nr 29.

²⁷ C. Anckar, *Size and Party System Fragmentation*, „Party Politics” 2000, nr 6(3).

²⁸ S.M. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignment: Cross-National Perspectives*, Free Press, New York 1967; M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.

²⁹ K. Armingeon, R. Careja, *Comparative Data Set for 28 Post-Communist Countries, 1989–2007*, Institute of Political Science, University of Bern, Bern 2007.

³⁰ N.F. Campos, V.S. Kuzeyev, *On the Dynamics of Ethnic Fractionalization*, „American Journal of Political Science” 2007, nr 51(3).

1999–2002. Można przyjmować, że w drugiej dekadzie po przemianach ustrojowych i społecznych poziom zróżnicowania nie powinien być tak zmienny jak zaraz po transformacji. Dla krajów, dla których Campos i Kuzeyev nie publikują żadnych wartości (Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra i Serbia), wstawiono dane ze zbioru Quality of Government³¹. Korelacja wskaźników z obu źródeł dla pozostałych krajów wynosiła 0,9.

Informacje o systemach wyborczych zebrano dzięki pracy pod redakcją Dietera Nohlena i Philipa Stövera³², a także pobrano ze stron internetowych komisji wyborczych poszczególnych krajów. Idąc śladem Octavio Amorima Neto i Gary'ego Coxa³³, przyjęto konceptualizację systemu wyborczego jako konstrukcję dwupoziomową. Poziom dolny (nazywany dalej też niższym) obejmuje wszystkie okręgi regionalne (jednomandatowe i wielomandatowe), a poziom górny (wyższy) okręg ogólnokrajowy. Dla każdego wyborów wyznaczono zmienną *LOWER* jako średnią wielkość okręgu na niższym poziomie repartycji oraz *UPPER*, czyli rozmiar okręgu ogólnokrajowego. Oddzielenie jednego typu okręgów od drugiego pozwala na uwzględnienie, że mogą mieć one odmienne konsekwencje dla zachowań wyborców i przeliczania głosów na mandaty nie tylko ze względu na swoją wielkość, ale także na pojawiającą się w przypadku niektórych ordynacji możliwość podziału głosu.

Teoria postuluje, że wpływ rozmiarów okręgu na proporcjonalność repartycji mandatów powinien mieć charakter krzywoliniowy, tzn. przyrosty wielkości okręgów np. z 200 na 220 nie powodują tak znaczącej poprawy proporcjonalności, jak zwiększenie z 1 do 21. Zależności związane z okręgami dużymi i małymi mogą mieć odmienny charakter (problem autointerakcji), co warto uwzględnić już na poziomie kodowania. Do modeli włączono zatem logarytm naturalny zmiennych *LOWER* i *UPPER* powiększonych o 1³⁴.

---

³¹ J. Teorell, N. Charron, M. Samanni, S. Holmberg, B. Rothstein, *The Quality of Government Dataset*, University of Gothenburg: The Quality of Government Institute, Gothenburg 2011 (<http://www.qog.pol.gu.se>).

³² D. Nohlen, P. Stöver (eds.), *Elections in Europe. A Data Handbook*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2010.

³³ O. Amorim Neto, G.W. Cox, *op. cit.*

³⁴ Dodawanie 1 wynika z własności logarytmu jako funkcji, której wartość jest nieokreślona dla argumentu 0. W przypadku braku okręgów regionalnych albo ogólnokrajowych odpowiednia zmienna przyjmuje wartość 0, więc konieczne jest jej liniowe przekształcenie tak, aby możliwe było wyznaczenie logarytmu. W ten sposób dla wartości zmiennych *LOWER* i *UPPER* równych 0 zmienna logarytmowana również przyjmuje wartość 0, co ułatwia interpretację parametrów równań regresji.

Jako że nie istnieje dobra syntetyczna miara pozwalająca na zakodowanie poziomu instytucjonalizacji systemu partyjnego, w analizach empirycznych wykorzystano dwie zmienne ją zastępujące. Są nimi poziom chwiejności wyborczej związany z głosowaniem na nowe partie – typ A według koncepcji Eleanor Powell i Joshuy Tuckera³⁵ oraz zmienna zerojedynkowa, czy wybory odbyły się przynajmniej 10 lat po pierwszej elekcji po upadku komunizmu. Przyjęto też, że wybory z pierwszych 10 lat po tranzycji należą do pierwszej dekady (wartość 0), a pozostałe do drugiej dekady (wartość 1). W niektórych krajach, np. Słowacji czy Słowenii, odbyły się już wybory, do których upłynęło ponad 20 lat od pierwszych branych pod uwagę przy tworzeniu bazy danych. Dla uproszczenia zaliczono je do II dekady. W analizach empirycznych zrezygnowano z wykorzystania innych możliwych wskaźników instytucjonalizacji systemów partyjnych. Niektóre z nich są zbyt silnie skorelowane z samą fragmentacją systemu partyjnego (np. koncentracja głosów na dwóch głównych partiach). Dla innych, jak zakorzenienie partii w elektoracie czy postawy legitymizujące partie, a także charakter ich struktur organizacyjnych, brakuje porównywalnych danych z różnych krajów lub też nie poddają się one czytelnej kwantyfikacji.

W niniejszym artykule prezentuję wyniki uzyskane dzięki wykorzystaniu zmiennej dychotomicznej. Rezultaty te są prostsze w interpretacji niż gdy instytucjonalizację systemu partyjnego reprezentuje chwiejność wyborcza. Przyjęto założenie, że wybory w drugiej dekadzie po tranzycji odbywały się w systemach partyjnych o wyższym poziomie instytucjonalizacji. Jest to o tyle uzasadnione, że w każdym kraju część partii działała już jakiś czas, a obywatele mieli doświadczenie związane z dziesięcioma latami politycznej rywalizacji po upadku komunizmu. Nie ulega wątpliwości, że w pierwszej dekadzie nie było żadnych aktorów o dłuższej historii uczestnictwa w systemie politycznym, za wyjątkiem partii postkomunistycznych. Przydatność takiej strategii analitycznej potwierdziła Margit Tavits³⁶. Ponadto zastosowanie tak prostej operacjonalizacji pozwala na wykorzystanie kompletnej bazy danych składającej się ze 120 wyborów. Dane o chwiejności wyborczej zostały wykorzystane do sprawdzenia waż-

---

³⁵ E.N. Powell, J.A. Tucker, *Revisiting Electoral Volatility in Post-Communist Countries: New Data, New Results and New Approaches*, „British Journal of Political Science” 2013 (firstview article: <http://dx.doi.org/10.1017/S0007123412000531>).

³⁶ M. Tavits, *The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe*, „American Journal of Political Science” 2005, nr 49(2).

ności wykrytych zależności oraz w celu zapewnienia triangulacji metod pomiaru instytucjonalizacji. Do weryfikacji hipotez zastosowano model regresji liniowej OLS z jednostronnymi testami istotności.

WYNIKI

Główna hipoteza artykułu zakłada, że poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego wywiera wpływ na konsekwencje systemu wyborczego zarówno na etapie jego oddziaływania psychologicznego, jak i mechanicznego. W pierwszej kolejności analizuję model wyjaśniający fragmentację na poziomie głosów uwzględniający dekadę, w której odbyły się dane wybory oraz interakcję tego czynnika z pozostałymi zmiennymi. Równanie zawiera cztery zmienne samodzielne: indeks frakcjonalizacji etnicznej oznaczony przez *DIV* reprezentujący podziały społeczne, logarytm średniej wielkości okręgu na dolnym poziomie, *lnLOWER*, logarytm wielkości okręgu na górnym poziomie *lnUPPER* i zmienną zero-jedynkową zdającą sprawę z dekady *DECADE* (0 oznacza pierwszą, a 1 drugą dekadę). Dołączono także dwuzmiennowe interakcje zróżnicowania i parametrów systemu wyborczego, zróżnicowania i dekady, systemu wyborczego i dekady oraz trzyzmiennowe zróżnicowania, dekady i parametrów systemu wyborczego. W zapisie pominięto zmienne techniczne: numer kolejny wyborów oraz wartość zmiennej zależnej z poprzedniej elekcji, które gwarantują uwzględnienie sekwencyjnego charakteru danych. Taka konstrukcja pozwala szacować wpływ instytucjonalizacji na fragmentację systemu partyjnego. Model ma następującą postać:

$$\begin{aligned} ELPW = & DIV + \lnLOWER + \lnUPPER + DIV * \lnLOWER + DIV * \lnUPPER \\ & + DECADE + DECADE * DIV + DECADE * \lnLOWER + DECADE \\ & * \lnUPPER + DECADE * DIV * \lnLOWER + DECADE * DIV * \lnUPPER \end{aligned}$$

Włączenie tak wielu elementów do modelu wynika z konieczności uwzględnienia wszystkich dwuzmiennowych interakcji między zmiennymi włączonymi do trójzmiennowej interakcji³⁷. Badana hipoteza jest związana przede wszystkim z różnicą między wpływem zróżnicowania etnicznego i systemu wyborczego w pierwszej i drugiej dekadzie. Jej weryfikacja służy określeniu faktu występowania efektu psychologicznego systemu wyborczego w zależności od poziomu instytucjonalizacji systemu partyjnego.

³⁷ Por. Th. Brambor, W.R. Clark, M. Golder, *Understanding Interaction Models: Improving Empirical Analyses*, „Political Analysis” 2006, nr 14.

W pierwszej dekadzie należy się spodziewać zależności charakterystycznej dla słabo zinstytucjonalizowanych systemów partyjnych. System wyborczy z małymi okręgami nie będzie generował efektu psychologicznego w standardowej formie, a może nawet motywować do głosowania na małe partie, umożliwiając uzyskiwanie mandatów przez komitety wyborcze o skupionym terytorialnie poparciu wystarczającym do zwycięstwa w okręgach jednomandatowych. W drugiej dekadzie oczekuje się, że małe okręgi powinny skłaniać do głosowania na duże ugrupowania i zniechęcać do wystawiania kandydatów przez małe partie, a więc przyczyniać się do spadku fragmentacji.

Dla lepszej czytelności w tabeli 1 zestawiono osobno parametry równania wyznaczone dla każdej dekady. Ostatnia kolumna zdaje sprawę z różnicy między tymi parametrami.

TABELA 1

Model wpływu dekady na efekt psychologiczny systemu wyborczego

Zmienna wyjaśniana: ELPW	B (błąd standardowy) w I dekadzie	B (błąd standardowy) w II dekadzie	Różnica
Stała	2,338 (2,745)	8,580 (2,676)	6,242 (3,373)*
DIV	3,984 (7,412)	-11,62 (6,518)*	-15,60 (9,614)*
lnLOWER	0,976 (0,942)	-1,402 (0,919)*	-2,378 (1,305)*
lnUPPER	0,438 (0,482)	-0,602 (0,440)*	-1,040 (0,628)*
DIV * lnLOWER	-0,560 (2,661)	5,338 (2,437)*	5,898 (3,542)*
DIV * lnUPPER	-0,247 (1,447)	2,420 (1,386)*	2,667 (1,916)*
R-kwadrat	0,329		
Liczba obserwacji	120		

* Współczynniki istotne na poziomie przynajmniej 0,1.

W pierwszej dekadzie nie wykryto żadnych statystycznie istotnych zależności. W drugiej zaś znaki przy współczynnikach są przeciwne do wyznaczonych dla pierwszej, istotne statystycznie i zgodne z hipotezami. Wraz ze wzrostem wielkości okręgu (zarówno na dolnym, jak i górnym poziomie repartycji mandatów) nasila się wpływ frakcjonalizacji etnicznej na fragmentację, co objawia się wzrastaniem warunkowych współczynników kierunkowych, gdy zwiększają się rozmiary okręgów wyborczych. Nie ma znaczenia ujemny współczynnik dla zróżnicowania etnicznego w kolumnie „B w II dekadzie” w tabeli 1, gdyż jest to wartość przewidywana w fikcyjnej sytuacji, gdy rozmiar

okręgów na obu poziomach wynosi 0. W celu dokładnego przeanalizowania omawianych zależności przeprowadzono analizę efektów marginalnych zróżnicowania etnicznego w obu dekadach. W pierwszej nie wykryto żadnej istotnej zależności, więc tabela ze współczynnikami została pominięta. Wartości dla drugiej dekady zawiera tabela 2. Wyniki wskazują wyraźnie, że wzrost liczby mandatów obciążanych w okręgach niezależnie od poziomu repartycji mandatów wpływa pozytywnie na warunkowe współczynniki dla indeksu frakcjonalizacji etnicznej.

TABELA 2

Efekty marginalne zróżnicowania etnicznego dla ELPW
ze względu na wielkość okręgów wyborczych w II dekadzie^a

Wielkość okręgu ogólnokrajowego	Średnia wielkość okręgu wyborczego na dolnym poziomie						
	0	1	5	10	15	20	25
0	-11,616 (6,518)	-7,918 (4,902)			3,182 (1,707)	4,634 (1,987)	5,774 (2,319)
25	-3,732 (2,603)		5,832 (2,619)	9,067 (3,939)	11,067 (4,801)	12,518 (5,437)	13,658 (5,941)
40			6,934 (3,187)	10,169 (4,530)	12,169 (5,396)	13,620 (6,033)	14,760 (6,536)
75			8,427 (3,988)	11,662 (5,346)	13,662 (6,213)	15,114 (6,850)	16,254 (7,353)
90		2,999 (2,185)	8,863 (4,226)	12,098 (5,586)	14,098 (6,453)	15,550 (7,090)	16,690 (7,593)
130		3,881 (2,575)	9,745 (4,710)	12,980 (6,075)	14,980 (6,941)	16,431 (7,577)	17,571 (8,080)
150		4,225 (2,737)	10,089 (4,900)	13,323 (6,266)	15,324 (7,132)	16,775 (7,768)	17,915 (8,270)
225		5,201 (3,219)	11,064 (5,442)	14,299 (6,810)	16,300 (7,676)	17,751 (8,311)	18,891 (8,812)
250		5,455 (3,348)	11,318 (5,584)	14,553 (6,952)	16,554 (7,818)	18,005 (8,453)	19,145 (8,954)
450		6,873 (4,090)	12,736 (6,378)	15,972 (7,747)	17,972 (8,612)	19,423 (9,246)	20,563 (9,746)

^a W tabeli zamieszczono tylko współczynniki istotne na poziomie przynajmniej 0,1.

Poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego reprezentowany przez efekt dekady ma wpływ na sposób, w jaki system wyborczy warunkuje zachowania strategiczne elektoratu. W systemach

słabo zinstytucjonalizowanych struktura bodźców wytworzona przez system wyborczy nie wywiera wystarczająco silnego wpływu, który skłaniałby do przenoszenia głosów na większe ugrupowania. W lepiej zinstytucjonalizowanych systemach partyjnych małe okręgi wyborcze są istotnym bodźcem motywującym do strategicznego głosowania na większe podmioty polityczne.

Osobnego zbadania wymagają zależności na poziomie efektu mechanicznego. Wyniki pozwolą rozstrzygnąć, czy efekt psychologiczny w I dekadzie nie występuje, bo system wyborczy nie ma własności redukujących fragmentację, czy też tylko nie wytworzył się nawyk głosowania strategicznego. Oczekiwany efekt mechaniczny w drugiej dekadzie może być słabszy niż w pierwszej, ponieważ redukcja liczby partii dokonuje się już na poziomie efektu psychologicznego.

Model efektu mechanicznego uwzględniający poziom instytucjonalizacji systemu partyjnego reprezentowany przez dekadę po transycji, w których odbyły się wybory, przyjmuje następującą postać:

$$ELPP = ELPW + \ln LOWER + \ln UPPER + ELPW * \ln LOWER + ELPW * \ln UPPER + DECADE + DECADE * ELPW + DECADE * \ln LOWER + DECADE * \ln UPPER + DECADE * ELPW * \ln LOWER + DECADE * ELPW * \ln UPPER,$$

gdzie przyjęto oznaczenia analogiczne do wcześniej zastosowanych.

TABELA 3

Model wpływu dekady na efekt mechaniczny systemu wyborczego

Zmienna wyjaśniana: ELPP	B (błąd standardowy) w I dekadzie	B (błąd standardowy) w II dekadzie	Różnica
Stała	-3,668 (1,943)	-0,670 (1,489)	2,999 (2,399)
ELPW	1,222 (0,428)*	0,733 (0,454)*	-0,489 (0,616)
lnLOWER	1,051 (0,781)*	-0,190 (0,541)	-1,241 (0,925)*
lnUPPER	0,776 (0,339)*	0,164 (0,236)	-0,611 (0,433)*
ELPW * lnLOWER	-0,202 (0,163)	0,00260 (0,159)	0,205 (0,227)
ELPW * lnUPPER	-0,148 (0,0703)*	-0,0670 (0,0725)	0,0813 (0,107)
R-kwadrat	0,715		
Liczba obserwacji	120		

* Współczynniki istotne na poziomie przynajmniej 0,1.

Wyniki w tabeli 3 trudno wprost zinterpretować. Nie widać od razu, czy różnica między dekadami rzeczywiście występuje. Na pierwszy rzut oka dekada, w której odbyły się wybory, nie wydaje się modyfikować charakteru efektów interakcyjnych wielkości okręgu wyborczego i efektywnej liczby partii w wyborach w sposób istotny statystycznie. Konieczne jest wyznaczenie wartości warunkowych współczynników dla frakcjonalizacji etnicznej (tabele 4 i 5).

W pierwszej dekadzie (tabela 4) wzrost liczby mandatów obsadzanych w okręgach wpływa negatywnie na współczynniki warunkowe dla efektywnej liczby partii w wyborach niezależnie od tego, czy brany pod uwagę jest dolny, czy górny poziom repartycji mandatów. Im większe okręgi, tym słabsza zależność. W sytuacji słabo zinstytucjonalizowanego systemu partyjnego małe okręgi wyborcze stanowią arenę zwycięstwa niewielkich ugrupowań o lokalnie skoncentrowanym poparciu.

TABELA 4
Efekty marginalne ELPW dla ELPP ze względu na wielkość okręgów wyborczych w I dekadzie^a

Wielkość okręgu ogólnokrajowego	Średnia wielkość okręgu wyborczego na dolnym poziomie						
	0	1	5	10	15	20	25
0	1,222 (0,428)	1,082 (0,319)	0,860 (0,157)	0,737 (0,098)	0,662 (0,100)	0,607 (0,122)	0,564 (0,147)
25	0,739 (0,295)	0,599 (0,207)	0,377 (0,160)				
40	0,671 (0,286)	0,531 (0,208)	0,309 (0,184)				
75	0,580 (0,280)	0,439 (0,216)					
90	0,553 (0,280)	0,413 (0,220)					
130	0,499 (0,280)	0,359 (0,230)					
150	0,478 (0,281)	0,338 (0,234)					
225	0,418 (0,288)						
250	0,402 (0,286)						
450							

^a Por. przypis pod tabelą 2.

W drugiej dekadzie (tabela 5) zależność jest nieco bardziej złożona. Wzrost średniej liczby mandatów obsadzanych w okręgach na dolnym poziomie repartycji powoduje powolne zwiększanie się wartości współczynników warunkowych. W przypadku okręgów ogólnokrajowych występuje tendencja odwrotna – im większe okręgi, tym silniejsza jest moc redukująca złożoność systemu partyjnego. Dla takiego kształtu zależności mogą mieć znaczenie reformy ordynacji przeprowadzone w tym okresie w Rosji i na Ukrainie, gdzie konsolidacja systemu partyjnego była spowodowana właśnie wprowadzeniem okręgów ogólnokrajowych z progami wyborczymi, które uniemożliwiają zdobycie miejsc w parlamencie małym podmiotom.

TABELA 5
Efekty marginalne ELPW dla ELPP ze względu na wielkość okręgów wyborczych w II dekadzie^a

Wielkość okręgu ogólnokrajowego	Średnia wielkość okręgu wyborczego na dolnym poziomie						
	0	1	5	10	15	20	25
0	0,733 (0,454)	0,735 (0,346)	0,738 (0,182)	0,739 (0,106)	0,740 (0,084)	0,741 (0,091)	0,741 (0,110)
25	0,514 (0,237)	0,516 (0,137)	0,519 (0,096)	0,5207 (0,174)	0,522 (0,229)	0,522 (0,270)	0,523 (0,303)
40	0,484 (0,210)	0,486 (0,116)	0,489 (0,122)	0,490 (0,204)	0,491 (0,260)	0,492 (0,301)	0,492 (0,334)
75	0,443 (0,177)	0,444 (0,010)	0,447 (0,161)	0,449 (0,247)	0,450 (0,303)	0,451 (0,344)	
90	0,431 (0,168)	0,432 (0,098)	0,4351 (0,173)	0,437 (0,259)	0,438 (0,316)		
130	0,406 (0,152)	0,408 (0,100)	0,411 (0,197)	0,412 (0,285)			
150	0,397 (0,147)	0,399 (0,103)	0,401 (0,207)	0,403 (0,295)			
225	0,370 (0,135)	0,371 (0,115)	0,374 (0,235)				
250	0,363 (0,133)	0,364 (0,119)	0,367 (0,242)				
450	0,323 (0,128)	0,325 (0,148)					

^a Por. przypis pod tabelą 2.

Włączenie do analizy instytucjonalizacji systemu partyjnego reprezentowanej przez zmienną zdającą sprawę z dekady, w której odbyły się wybory, pozwoliło na uzyskanie wyników o klarownej interpretacji teoretycznej. Zaraz po transformacji ordynacja nie zdążyła jeszcze wykształcić nawyku głosowania strategicznego i nie wpływała istotnie na to, jak podziały społeczne są przekładane na liczbę partii w wyborach. Na poziomie efektu mechanicznego duże okręgi sprzyjały raczej konsolidacji systemu partyjnego polegającej na zmniejszeniu ich liczby w parlamencie.

W drugiej dekadzie po przemianach małe okręgi stanowiły bodziec do głosowania na większe ugrupowania, niezależnie od poziomu repartycji mandatów. Na etapie efektu mechanicznego rosnące rozmiary okręgów na niższym poziomie powodowały słabnięcie redukującego złożoność systemu partyjnego oddziaływania ordynacji. Duże okręgi ogólnokrajowe utrzymały swoje znaczenie jako czynnika redukującego fragmentację.

KONTROLA WYNIKÓW

Osobne analizy wpływu instytucjonalizacji na efekty psychologiczny i mechaniczny systemu wyborczego przeprowadzono za pomocą danych o chwiejności wyborczej. Prezentacja pełnych wyników badania zajęłaby zbyt wiele miejsca, więc zamieszczono tylko komentarz do najważniejszych rezultatów. Dane o chwiejności wyborczej obejmowały 87 wyborów, więc utrudnione było uzyskanie istotnych statystycznie wyników i ich uogólnianie ze względu na nielosowe braki danych.

Hipotezy stawiane w tym miejscu są analogiczne do związanych z efektem dekady. Wybory, w których zanotowano niską chwiejność wyborczą (a więc odbywające się w lepiej zinstytucjonalizowanych systemach partyjnych), powinny charakteryzować się tym, że niewielkie okręgi wyborcze zniechęcają do głosowania na mniejsze partie. Przy wysokim poziomie chwiejności, wskazującym na niższą instytucjonalizację systemu partyjnego, należy się spodziewać, że zależność ta nie występuje albo to jednomandatowe okręgi wyborcze sprzyjają silnemu związkowi statystycznemu podziałów społecznych i liczby partii.

W badanej zbiorowości wyborów chwiejność wyborcza waha się od 1,45 do 82,09 (dopuszczalny zakres 0–100, gdzie 0 oznacza, że

do parlamentu nie weszły żadne nowe partie, 100 oznacza, że dotychczasowy skład partyjny izby został całkowicie zastąpiony nowym). W celu dokładnego przeanalizowania modelu wyznaczono warunkowe współczynniki kierunkowe dla indeksu frakcjonalizacji etnicznej ze względu na rozmiary okręgów wyborczych na obu poziomach repartycji mandatów w warunkach, gdy chwiejność wyborcza wynosi zero oraz dla poziomów 20%, 40%, 60% i 80%.

W analizie efektu psychologicznego uzyskano bardzo niewiele istotnych statystycznie wartości parametrów. Dla sytuacji zerowej chwiejności model przewiduje istotne zależności tylko dla systemów wyborczych z okręgami od około 5 do 15 mandatów na dolnym poziomie, w których nie ma okręgów ogólnokrajowych, oraz dla systemów z jednomandatowymi okręgami na dolnym poziomie i 25- i 40-mandatowymi okręgami ogólnokrajowymi. Gdy chwiejność wyborcza wynosi 20%, istotne współczynniki występują tylko dla okręgów od około 5 do 25 mandatów na niższym poziomie repartycji. Gdy system zawiera okręg ogólnokrajowy, istotne zależności nie są wykrywane. Podobna tendencja występuje przy chwiejności na poziomie 40% – istotne statystycznie i rosnące współczynniki występują dla okręgów od około 15- do 25-mandatowych. Gdy chwiejność wyborcza wynosi 60% lub 80% nie występują istotne zależności.

Wyniki te w bardzo ograniczonym stopniu wspierają hipotezę, że wielkość okręgu wyborczego wpływa pozytywnie na efekty marginalne indeksu frakcjonalizacji etnicznej na ELPW, gdy instytucjonalizacja jest stosunkowo wysoka (w 34,63% badanych wyborów chwiejność była niższa niż 20%). Wraz ze spadkiem poziomu instytucjonalizacji efekt ten słabnie i zanika.

Charakter efektu mechanicznego nie różni się w zależności od poziomu chwiejności wyborczej, chociaż wraz ze wzrostem chwiejności spada liczba istotnych zależności. W standardowej tabeli 10x7, którą wykorzystano w tym artykule do prezentacji wartości efektów marginalnych ELPW na ELPP, przy zerowej chwiejności liczba komórek z istotnymi wynikami wynosi 19, przy chwiejności na poziomie 20% – 23, 40% – 22, 60% – 11, a 80% – 6.

PODSUMOWANIE

Celem niniejszego artykułu była systematyczna weryfikacja hipotez dotyczących wpływu instytucjonalizacji systemów partyjnych na konsekwencje systemów wyborczych przy zastosowaniu porów-

nawczych metod ilościowych. Potwierdzono, iż wyborcy nie głosują strategicznie w warunkach niskiej instytucjonalizacji. Krzepnięcie wzorów rywalizacji politycznej powoduje, że obywatele nabierają doświadczenia związanego z oddziaływaniem reguł wyborów na wyniki elekcji. Antycypują możliwe konsekwencje małych okręgów wyborczych i koncentrują swoje głosy na dużych partiach.

Instytucjonalizacja wpływa na efekt psychologiczny systemu wyborczego: nie występuje on bowiem, gdy instytucjonalizacja jest niska. W takich warunkach zastosowanie małych okręgów nie stanowi bodźca do przenoszenia głosów z małych partii na duże. W lepiej zinstytucjonalizowanych systemach partyjnych duże okręgi wyborcze umożliwiają silniejszy związek między podziałami społecznymi a liczbą partii w wyborach.

Teza, że efekt psychologiczny systemu wyborczego zyskuje na znaczeniu, gdy rośnie instytucjonalizacja systemu partyjnego, znalazła poparcie zarówno gdy do jej weryfikacji zastosowano efekt dekad, jak i poziom chwiejności wyborczej. Szczegółowe wyniki uzyskane za pomocą obu tych operacjonalizacji różnią się od siebie w odniesieniu do efektu mechanicznego, ale należy stwierdzić, iż potwierdzona została hipoteza o wpływie instytucjonalizacji na procesy determinujące poziom fragmentacji systemu partyjnego. Wykorzystanie chwiejności wyborczej jako wskaźnika instytucjonalizacji nie pozwoliło na ujawnienie istotnego zróżnicowania charakteru efektu mechanicznego poza stwierdzeniem faktu, że im niższa instytucjonalizacja, tym słabszy jest ten efekt.

Niezależnie od postępów instytucjonalizacji duże ogólnokrajowe okręgi wyborcze pozostają (wbrew tradycyjnym interpretacjom) mechanizmem sprzyjającym konsolidacji systemu partyjnego. Wynik ten może mieć jednak charakter zależności pozornej, bowiem przeważnie wprowadzanie tego typu rozwiązań było powiązane z ustanowieniem klauzul zaporowych. Wydaje się, że ważnym elementem zbiorowej socjalizacji politycznej społeczeństw krajów pokomunistycznych jest doświadczenie elekcji, w której na skutek zmiany ordynacji (np. wprowadzenia klauzuli zaporowej) i niedostosowania zachowań wyborczych, znaczna część wyborców oddała głosy na partię, które nie uzyskały żadnego mandatu (np. w 1993 roku w Polsce czy w 2006 roku na Ukrainie). W kolejnych wyborach głosujący pomni tamtego doświadczenia są bardziej skłonni strategicznie modyfikować swoje zachowania.

ANEKS

Spis wyborów włączonych do analizy modeli determinant
fragmentacji systemów partyjnych

Nazwa kraju	Rok wyborów
Albania	1992, 1996, 1997, 2001, 2005, 2009
Armenia	1999, 2003, 2007, 2012
Bośnia i Hercegowina	1996, 1998, 2000, 2002, 2006, 2010
Bułgaria	1991, 1994, 1997, 2001, 2005, 2009
Chorwacja	2000, 2003, 2007, 2011
Czarnogóra	2001, 2002, 2006, 2009, 2012
Czechy	1992, 1996, 1998, 2002, 2006, 2010
Estonia	1995, 1999, 2003, 2007, 2011
Gruzja	1995, 1999, 2004, 2008, 2012
Kirgistan	2010
Litwa	1996, 2000, 2004, 2008, 2012
Łotwa	1995, 1998, 2002, 2006, 2010, 2011
Macedonia	1994, 1998, 2002, 2006, 2008, 2011
Mołdawia	1998, 2001, 2005, 04.2009, 07.2009, 2010
Mongolia	1996, 2000, 2004, 2008, 2012
Polska	1993, 1997, 2001, 2005, 2007, 2011
Rosja	1995, 1999, 2003, 2007, 2011
Rumunia	1992, 1996, 2000, 2004, 2008
Serbia	2000, 2003, 2007, 2008, 2012
Słowacja	1992, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2012
Słowenia	1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2011
Ukraina	1998, 2002, 2006, 2007, 2012
Węgry	1994, 1998, 2002, 2006, 2010